

Jadwiga Staniszkis

Revolutionære eliter, pragmatiske masser

I Polen er en neotraditionalistisk elite kommet til magten. Den har fornemmelsen af manglende kontrol over det, som den egentlig er ansvarlig for, og har genopfundet nationalismen og populismen.

Revolutioner er samfundsmæssige omvæltninger. Det betyder ikke, at de afstedkommer en fundamental systemændring. Ofte er revolutioner intet andet end radikaliseringen af en allerede eksisterende systemlogik, der bliver iklædt nye institutionelle gevandter. Samtidig er revolutioner også øjeblikke af stagnation, perioder, hvor elite-diskursen bliver blokeret. Denne ambivalens afhænger på paradoksalt vis af, at de revolutionære og deres modstandere argumenterer på samme måde. Begge grupper henviser til deres verdensbilledes overlegenhed og er overbeviste om, at de to verdensbilleder udelukker hinanden.

Hvis, som det er tilfældet i Polen lige nu, to imiterede ideologier står over for hinanden, der begge bevidst er stilerede på en sådan måde, at de polariserer det politiske system, så trænger det indtryk sig på, at begge sider er radikaliserede og mangler diskussionsevner. Derudover deformerer polariseringen begges oprindelige ideer. Polens to stærkeste partier, Prawo i Sprawiedliwość (Ret og retfærdighed, PiS) og Platforma Obywatelska (Borgerplatform, PO), betragter "retfærdighed" og "frihed" mere og mere som normer, der udelukker hinanden. De to partier var oprindeligt så attraktive — ligesom engang Solidarność — ikke mindst fordi de begge engang forbandt "retfærdighed" og "frihed" i et politiske projekt.

Radikaliseringen og polariseringen af den politiske diskussion, der blandt andet viser ved, at PiS altid sværger til den "nationale interesse", står i fundamental modsætning til det, der sker i det polske samfund. Det værner sig langsomt, men ubemærket til institutioner og fremgangsmåder, der er overtaget fra den vestlige kapitalisme. Forsvaret for arbejdsgiverinteresser er fx kun muligt, når der skelnes mellem substantiel og formel retfærdighed. Det udelukker, at bestemte normer bliver fuldstændig satte. En ny form for "effektivitet træder i forgrunden: Modsætningsfyldte normer bliver reduceret til laveste fællesnævner og således realiseret. Denne accelererende samfundsmæssige rationalisering, der er forbundet med en fremskreden individualisering af søgningen efter overlevelsesstrategier, fører i en helt anden retning end den politiske elites imiterede ideologier. Samfundet synes hurtigere at erkende politikkens grænser end eliterne. Det er meget betegnende, at arbejdsgiverorganisationer frem for alt beklager, at de ikke har nogen samtalepartner, at statsforvaltningen står magtløs over for statsvirksomheder, der har undsagt sig den statslige kontrol, og magtløs over for storfirmaer med

udenlandsk kapitalindskud.

Således vokser kløften mellem på den ene side eliterne, der vikler sig ind i end stadig mere radikal identitetspolitik, hvilket i første omgang kan føres tilbage til følelsen af, at politikken står magtløs over for den samfundsmæssige udvikling og et stadigt mere pragmatisk samfund. Denne kløft er vel en af de mest karakteristiske tendenser i den aktuelle transformationsfase i Øst- og Centraleuropa.

Denne beskrivelse af situationen i Polen er dog alligevel for simpel. For det første fordi de lokale eliter agerer meget mere pragmatiske og er villige til samarbejde. Det ændrer imidlertid ikke ved hårdheden i den retoriske diskussion. For det andet er der en ny udvikling i Polens nabolande. Særligt i EU-landene er en tydelig re-nationalisering i gang, der svækker troen på en europæiske enhed. Samtidig antager den russiske politik stadig mere militaristiske former. Af denne grund er den umiddelbart anakronistiske øst- og centraleuropæiske neotraditionalisme måske ikke så irrationel.

Siden valgene i Polen i slutningen af 2005 er der i hele den øst- og centraleuropæiske region kommet partier til magten eller i parlamenterne, der benytter sig af en nationalistisk eller populistisk retorik. I Slovakiet har et lille radikalt parti påtvunget hele koalitionen en sådan retorik. I Polen har PiS, der tidligere kunne pladseres på den politiske midte, som det stærkeste parti i regeringskoalitionen helt bevidst valgt denne retorik. Deres neotraditionalistiske ideologi er bevidst imiteret og overlagt overdreven. Den tjener til at styrke sammenholdet i samfundet. Dette mål kan man genkende i retorikken hos andre partier, der ligesom PiS har "retfærdighed" i navnet — det tyrkiske Adalet ve Kalkinna Partisi (Partiet for retfærdighed og udvikling, AKP) under ministerpræsident Erdogan.

Samtidig er det også et udtryk for rådvildhed. Denne rådvildhed har at gøre med, at de øst- og centraleuropæiske eliter har problemer med at tilpasse sig det europæiske bureaukratis diskurs. Disse regler kender ingen kollektive interesser, men fastlægger procedurer: deres rationalitet er af formel og ikke substantiel natur. Dette er ikke kun et brud med den naturretslige tradition, det er en fortrængning af etiske kategorier fra det offentlige rum.

I de lande, hvor den moralske forargelse var en katalysator for tilsidesættelsen af kommunismen, kan en sådan indskrænkelse vanskeligt accepteres. Det samme gælder for den specifikke laveste fællesnævners "effektivitet", der også viser sig her. Hvor kraftigt politikens normative standarder i Polen adskiller sig fra dem i Vesteuropa viser en dom fra efteråret 2006, om pressefrihedens grænser. Den polske forfatningsdomstol gik ud fra, at der fandtes et klart normhierarki: værdighed — frihed — sandhed. Hvis en persons værdighed skades i en artikel, skal journalisten regne med strafferetslige — ikke kun civilretlige, som tidligere i Polen — konsekvenser, selv hvis de beskrevne forhold svarer til sandheden. Ikke kun indskrænkningen af pressefriheden, men behovet for et entydigt normhierarki står i modsætning til den europæiske unions politiske praksis og dens retsfilosofiske grundlag. For inden for EU hersker en udtalt konsensus om, at normer ikke bør være alt for ensartede, at der skal tillades en vis normativ ambivalens, for at fællesskabet ikke kommer i fare. Det betyder imidlertid ikke, at relativismen i EU fastlægges som en værdi i sig selv. Den er kun et resultat af unionens komplekse struktur.

En sådan forestilling om selv begrænsning er kun svær at acceptere for en politisk elite, der ser sin mission i en "moralisk revolution". Som man kan se

det hos PiS, det at regere betyder frem for alt en ting: at opdrage. Hvor nødvendigt det end måtte være, mener de at kunne se i tilfældet Spanien, som PiS betragter som skræmmeeksempel: Stadig katolsk i går, i dag allerede postmoderne. Hvis så også selvbegrænsning retfærdiggøres etisk i mellemstatslige forhold — hvis "retfærdighed" defineres som lige fordeling af goderne eller som anvendelse af samme regler for alle, så vokser hjælpeløsheden først for alvor.

Det bliver endnu tydeligere ved at dele af den polske elite har problemer med at bevæge sig i politiske netværk uden et klart statsligt hierarki og opfatter de europæiske institutioners indre rationalitet som et diktat. Her står PiS i en posthomistisk tradition, der også prægede Solidarnosc og Johannes Paul II. De er tilhængere af en konstant og hierarkisk statslære, afviser individuel autonomi og stiller menneskets værdighed såvel som naturretten højere end friheden.

Af alle disse grunde har den neotraditionalistiske elite i Øst- og Centraleuropa følelsen af ikke at have nogen kontrol over de politiske processer, som de er ansvarlige for. Denne følelse af afmagt har en subjektiv side: en manglende forståelse for grundlaget for moderne magt. Men det har også en objektiv side: de strukturelle nødvendigheder, forårsaget af globaliseringen og den institutionelle samtidighed af flere rationaliteter, som følge af integrationen i EU.

En stor del af den polske elite forstår først nu og med ubehag, at grænserne for deres magt er begrænsede og et hierarkisk regeringsform ikke er mulig. Disse politikere begynder at forstå, at en "sløret styring" (fuzzy regulation) stadig er mulig, hvor rammebetingelserne for statslig handle og samarbejdsprincipper bliver forhandlet i politiknetværk, hvor den statslige forvaltning ikke har nogen direkte indgrebsmuligheder. I hver af disse netværk gør aktørerne brug af en stærkt specialiseret diskurs, hvor standarder for professionalisering betyder mere end den nationale politiks standarder. Henvisningen til en overordnet "nationale interesse" virker således ikke bare uprofessionel, men bliver direkte umulig. Den påfaldende parallelitet mellem forstærkelsen af den nationalistiske retorik i de postkommunistiske lande og den samtidige radikaliserings af de magtesløse eliter, tyder imidlertid på, at noget mere grundlæggende er sket.

Transformationens antinomier

For det første ophobes konflikter, der har med den specifikke transformationsproces at gøre. Også indenrigspolitisk opstod strukturelle nødsituationer. Der er ikke længere en dominerende rationalitet, hvilket de politikere der i slutningen af 2005 kom til magten, først nu bliver bevidste om. For det første blev liberaliseringstiltagene ikke foretaget i den rigtige rækkefølge, hvilket ikke mindst kan tilskrives den mekaniske integration i EU. Milton Friedmans princip om, at indføringen af nye institutioner skal svare til landets udviklingsstadium, blev ikke fulgt. Det førte til, at den nationale polske kapital knap kunne vokse og omorienteringen til større markeder skabte vanskeligheder, der forhøjede transformationsomkostningerne væsentligt. Stater, hvor liberaliseringen og europæiseringen gik langsommere end i Polen, kunne bedre konsolidere deres nationale kapitalisme. I Slovakiet bevirkede Vladimír Meciar's autoritære regime en sådan forsinkelse, hvilket muliggjorde nationale eksperimenter. Derfor er åbningschokket i dag endnu større, og eliternes opør, der giver sig til udtryk i nationalistisk retorik, virker endnu mere radikalt. For det andet skuffedes forventningen om, at udenlandsk kapital

skulle skaffe, ikke kun et tigeragtigt teknologisk fremskridt, men også en anden administrativ kultur. I stedet forbandt udenlandsk kapital sig alt for ofte kun med den polske "politiske kapital", der støtter sig til det (post)kommunistiske magtapparat. Således kunne også internationale virksomheder profitere af den klientagtige opfattelse af staten. Man husker privatiseringer, hvor polske oligarker forlangte bestemte strategiske investorer, fordi de således kunne indtage en profitabel formidlerrolle. I alle tilfælde, hvor en sådan privatisering har fundet sted før opløsningen af hedengangent statsmonopol, førte det til, at de udenlandske virksomheder blot indkasser en monopolrente og ikke satser på innovation og effektivisering — men derimod på en fortsættelse af den gamle omfordeling. Disse fejludviklinger kunne være rettet med en gennemtænkt institutionel strategi. Det ville imidlertid ikke have været nemt. Det er meget lettere at finde en syndebuk, at tillægge sig en virksomhedsnationalistisk retorik og forkynde fejlslagene renationaliseringsprojekter. I politisk forstand er det på kort sigt sågar mere rentabelt.

For det andet blev den elite, der i dag i Polen, som i mange andre Øst- og centraleuropæiske lande, kommer til magten, under kommunismen ikke forberedt på, at skulle spille en konstruktiv rolle. Også efter omvæltningerne i 1989 var de længe marginaliseret. Det er en anden grund til deres følelse af at være truede og deres tiltagende mistro. Gennem mange år blev de marginaliseret af en stat, der udøvede klassisk magt over menneskene. Så meget desto større er chokket, nu hvor de selv er ved magten, at moderne regeringsteknikker nu har afløst denne magt, og at magt ikke længere kan udstede konkrete regler, men kun eksisterer som abstrakte metaregulering — og altså blot kan regulere regler og harmonisere forskellige rationaliteter.

Følelsen af fremmedhed, der frem for alt er tydelig i kontakten med Den europæiske Kommission, bliver forstærket af de høje omkostninger, der krævedes af EU i forbindelse med omlægningen af de nationale statsvirksomheder. Denne fremmedhed bliver ikke bedre af, at den europæiske kommission er de nye medlemslandes bedste allierede, og kræver ligebehandling af alle medlemslande, mens mange af de vesteuropæiske lande, der længe har været medlem, vender tilbage til en national interessepolitik.

For det tredje anes nye trusler i horisonten. I PiS' øjne er den største trussel Tysklands og Ruslands tilnærmelser. PiS må se sig anklaget for, at de har skadet en af diplomatiets grundregler: at man altid skal have et bedre forhold til sine naboer, end de har til hinanden. Tysklands ruslandspolitik, der satser på "tilnærmelse gennem samarbejde", mødes af Ruslands strategi med at bruge Tyskland til at legitimere Putin-systemet, og at modernisere olie- og gasinfrastrukturen ved hjælp af tyske investeringer. Derudover investerer Rusland selv i Vesten, for at opbygge en strategisk tilstedeværelse — og fordi det gavner mange politikere personligt. Begge lande betaler måske en højere pris for dette samarbejde, end det umiddelbart ser ud til. Men samtidig kan gevinsten — især for Tyskland — være meget stor.

De politiske eliter i Øst- og Centraleuropa opfatter Tysklands og Ruslands tilnærmelser som en truende omringning. Med til at skabe mistro er selvfølgelig også spekulationerne om, at et tysk-russisk konsortium kunne overtage det ukrainske gasrørledningssystem, gennem RosUkrEnergo, hvor russisk kapital (Gazprom) er involveret. Det skulle sætte Ukraine i stand til at finansiere den i 2007 lovede stigning af gaspriserne på fyre procent. Det skader det polske behov for regional sikkerhed — og ikke kun i energipolitisk henseende.

Dertil kommer, at Polen i mellemtiden betaler prisen for sin opbakning til den orange revolution i Ukraine. De orange kræfters stjerne er allerede faldet igen, og deres modstandere, der nu igen sidder på magten, glemmer ikke så hurtigt, at frem for alt Polen i slutningen af 2004 fremhævede en moralsk rationalitet og således overbeviste Europaparlamentet til at stille sig på Juscenkos side. I dag står det klart, hvor naiv den polske østpolitik var på det tidspunkt, og Polen søger allerede kontakten til Janukovic. Tilbage står den polske elite med en følelse af at have latterliggjort sig selv med sin idealistiske politik, og af at stå isoleret. Dette eksempel viser med al tydelighed den polske elites problemer med at omgås forskellige former for rationalitet.

PiS' pyrrhusejr

Mens den polske elite reagerer på deres magtesløshed og deres følelse af fremmedgjorthed i den Europæiske Union med nationalistisk retorik og radikaliserende, er samfundet paradoksalt nok relativt ligeglad. Det er overraskende, særligt fordi en stor del af befolkningen er risikovillig og optimistisk. Det viser sig blandt andet ved, at antallet af mennesker, der er villige til at migrere, vokser. Dertil kommer en uddannelseseksplosion: Siden 1990 er antallet af personer med en gymnasial uddannelse steget fra syv til elleve procent. Og netop gruppen af 20–40-årige råder over en voksende selvbevidsthed. Politikerne i denne aldersgruppe, derimod, er tilhængere af neotraditionalismen.

Det afspejles allerede ved kommunalvalgene i efteråret 2006. Det populistiske Samoobrona (Selvforsvar) og det nationalistiske Liga Polskich Rodzin (Ligaen af polske familier, LPR) er i forhold til parlamentsvalgene i 2005, der bragte dem ind i regeringen, gået væsentligt tilbage. I tolv ud af seksten valgkredse kunne LPR ikke engang komme over femprocentsgrænsen. Også for det mere moderate PiS har den funktionelle nationalisme vist sig at være dysfunktionel. Først og fremmest storbyboerne, unge mennesker, dele af middelklassen og folk med en længerevarende uddannelse har vendt PiS ryggen og valgt Platforma Obywatelska. Den nationalistiske og populistiske retorik har gjort PiS afhængige af vælgere, der betragter mere fleksible strategier — som fx en stor koalition med PO eller et delvist afkald på politiske intervention, eksempelvis i sundhedsvæsenet — som trusler mod staten. Selv parlamentsfraktionen hos PiS orienterer sig i mellemtiden mod vælgere, der oprindeligt stemte på Samoobrona eller LPR og blokere — mod Kapszynskis vilje — med radikale planer et samarbejde med PO. Det seneste eksempel var den af LPR iværksatte skærpelse af abortlovgivningen.

Ledelsen af PiS har imidlertid nået dens vigtigste mål: Opløsningen af den militære efterretningstjeneste og afskaffelsen af den såkaldte "lustrationslov", der havde til formål at holde tidligere kommunister og ansatte i sikkerhedstjenesterne ude af det offentlige system. Men på samme tid mistede de kontrollen over deres eget parti og over parlamentet. De næste to år vil vise, om PiS lærer af denne pyrrhusejr og genfinder vejen mod den politiske midte.

Published 2007–03–08

Original in Polish

Translation by Andreas Harbsmeier

Contribution by Lettre Internationale (Denmark)

First published in Osteuropa 11–12/2006 (German version)

© Jadwiga Staniszkis/Osteuropa

© Eurozine